

نقش انرژی در روابط سه‌جانبه اسرائیل، آذربایجان و ترکیه^۱

الکساندر مورینسون^۲

مترجم: سلمان رضوی^۳

مدخل

فروپاشی شوروی و پیدایش جمهوری‌های تازه استقلال‌یافته در حاشیه دریای خزر با کشف منابع انرژی در این منطقه مصادف شد. اگرچه برخی از تحلیلگران معتقدند که درباره میزان ذخایر انرژی خزر، اغراق شده، اما از آغاز دهه ۱۹۹۰، هجوم کمپانی‌های نفت و گاز به این منطقه آغاز شد و اسرائیل که به علت نبود ذخایر زیرزمینی و نداشتن رابطه مناسب با اعراب، همواره برای تأمین انرژی، در مضیقه بوده، فرصت مناسبی برای تأمین انرژی خود بدست آورد. با توجه به اینکه ایران مناسب‌ترین مسیر برای انتقال منابع انرژی به بازارهای بین‌المللی است، اسرائیل و سازمانهای صهیونیستی تلاش کردند تا مقامات آمریکا و رهبران برخی از جمهوری‌های استقلال‌یافته از جمله جمهوری آذربایجان را به تغییر مسیر انتقال این منابع ترغیب کنند. در این دوره، ترکیه نیز که به

1. Alexander Murinson, Azerbaijan-Turkey-Israel Relations: The Energy Factor, the Middle East Review of International Affairs (MERIA), Volume 12, No.3 - September 2008.

۲. فارغ‌التحصیل مرکز مطالعات آفریقا و شرق‌شناسی انگلیس و کارشناس مسائل استراتژیک و انرژی.

۳. کارشناس ارشد روابط بین‌الملل و کارشناس ارشد مؤسسه تحقیقات و پژوهش‌های سیاسی - علمی ندا.

دلایل متعدد به آسیای میانه روی آورده بود، در ائتلاف آمریکا، اسرائیل و آذربایجان قرار گرفت. لازم به یادآوری است که انرژی تنها عامل ایجاد ائتلاف مذکور نبوده بلکه عوامل متعدد دیگری در این رابطه نقش داشته‌اند.

نویسنده این مقاله، اگرچه درباره اهمیت انرژی در این ائتلاف بسیار اغراق کرده اما با توجه به اینکه از این منظر به ائتلاف مذکور نگریسته، می‌تواند اطلاعات مناسبی را در اختیار تحلیلگران و سیاستگذاران قرار دهد. طبیعی است که انتخاب چنین متونی برای ترجمه، به معنای تأیید محتوای تحلیل آن از سوی فصلنامه مطالعات فلسطین نبوده و هدف از چاپ آن صرفاً، برای آگاهی بیشتر کارشناسان ایرانی با دیدگاه‌های تحلیلگران و مقامات رژیم صهیونیستی است.

واژگان کلیدی: امنیت، انرژی، جمهوری آذربایجان، اسرائیل، ترکیه

مقدمه: یک ائتلاف سه‌گانه

ظهور روابط دوستانه میان اسرائیل، ترکیه و آذربایجان در دهه ۱۹۹۰، نه تنها واقعیت‌های ژئوپلیتیک جدید منطقه در دوره پس از جنگ سرد را منعکس کرد بلکه همچنین آگاهی از نقصان منابع اولیه و آب و چالش‌های پیش‌روی هر یک از این کشورها را افزایش داد. علی‌رغم توجه بسیاری از کارشناسان به ظهور ائتلاف سه‌گانه اسرائیل، ترکیه و آذربایجان در دوره پس از جنگ سرد، مسئله امنیت انرژی به عنوان یک موضوع دائمی در این روابط عمدتاً ناشناخته باقی ماند. (۱) به موازات افزایش رقابت برای دستیابی به منابع انرژی مطمئن در دهه‌های اخیر و در آینده‌ای قابل پیش‌بینی، تأثیر امنیت انرژی بر سیاست خارجی به توجهی ویژه نیاز دارد.

این مقاله نقش اهمیت روزافزون امنیت انرژی را در تشکیل ائتلاف استراتژیک بین اسرائیل، ترکیه و آذربایجان بررسی می‌کند. (۲) به منظور انعکاس شایسته این پیچیدگی در دوره پس از جنگ سرد، مفهوم امنیت فراتر از امنیت نظامی صرف، در نظر گرفته می‌شود و این مفهوم بسط یافته جدید، شامل امنیت انرژی، محیطی و امنیت آب می‌شود.

تحول مفهوم امنیت

با پایان جنگ سرد، یک دگرگونی در مفاهیم امنیتی به وجود آمد و جهان شاهد تغییرات ژئوپلیتیک (به دلیل سقوط نظام کمونیستی)، افزایش رقابت برای دستیابی به منابع انرژی ایمن و مطمئن، تغییرات زیست محیطی، تهدیدات جدید ایدئولوژیک، به موازات تهدید تأثیر سلاح‌های کشتار جمعی (WMD) و کاربردشان علیه مراکز جمعیتی بود. این امر مستقیماً روابط اسرائیل - ترکیه و جمهوری تازه تأسیس آذربایجان را تحت تأثیر قرار داد. یکی از نتایج بزرگ این تغییرات، ظهور ائتلاف اسرائیل - ترکیه در خاورمیانه بود که بعد از فروپاشی شوروی در ۱۹۹۱، یک دولت استقلال یافته جدید مسلمان - جمهوری آذربایجان - را نیز در بر گرفت. در مفهوم سنتی، تأمین امنیت، ۲ هدف حفظ تمامیت ارضی و استقلال کشور را شامل می‌شد. (۳) لنور مارتین^۱ رهیافت منسجمی را پیشنهاد کرد که طبق آن، تأمین امنیت ملی به صورت «قابلیت یک دولت در جهت مقابله یا خنثی‌سازی تهدیدها برای ۳ بخش سرزمین، جامعه و حکومت» تعریف می‌شود. (۴) متغیرهای مهمی که او در این پارادایم امنیتی دخیل می‌داند عبارتند از:

توانایی‌های نظامی، مشروعیت سیاسی، تساهل مذهبی و نژادی یا قومی، توانایی‌های اقتصادی و منابع طبیعی موجود. (۵) امنیت انرژی مبتنی بر توانایی کشور در دسترسی مستمر به منابع کافی انرژی، نفت و گاز - از منابع داخلی یا خارجی - است. از زمانی که جهانی‌سازی، به پدیده غالب و محرک در واقعیت اقتصادی جامعه بین‌الملل تبدیل شده، رقابت برای دستیابی به منابع قابل اعتماد انرژی و امنیت انرژی در رأس برنامه‌های کشورهای جهان قرار دارد و امنیت انرژی، مکمل موضوع امنیت جهانی شده است. (۶)

احتمالات موجود در منطقه خزر

زمانی که آذربایجان مستقل ادعاهای مرتبط با منافع نفتی خود در دریای خزر را در اوایل دهه ۱۹۹۰ مطرح کرد، امنیت انرژی به عنوان یک موضوع اصلی همکاری این کشور با ترکیه و بطور محدودتر ولی حیاتی با اسرائیل ظهور کرد. امنیت انرژی یک بخش مهم از این روابط سه‌جانبه به دلیل شرایط ژئوپلیتیک آذربایجان است، چرا که این کشور، یک معبر شرقی - غربی به منطقه خزر و منابع نفتی آن و نیز یک حلقه ارتباطی با منابع طبیعی آسیای مرکزی (میانه) محسوب می‌شود. (۷) از زمان تأسیس اسرائیل در ۱۹۴۸، همواره دسترسی به منابع نفت مطمئن و گاز طبیعی با اضطراب و نگرانی دائمی همراه بود و کشورهای اصلی

1. Lenore Martin

تولیدکننده نفت که عرب بودند، با آن دشمنی داشتند. منابع زیرزمینی حوزه غنی خزر یک منبع مهم انرژی مطمئن برای اروپا و اسرائیل بویژه در پی کاهش ذخایر نفتی دریای شمال به حساب می‌آید. (۸) نیازهای غرب به انرژی و ملاحظات استراتژیک، مستلزم اتخاذ سیاست غرب محور^۱ از سوی آذربایجان است.

حمل و نقل چندگانه و راههای ارتباطی در تمام قفقاز به منظور تحقق این سیاست و برای الحاق آذربایجان به «اقتصاد جهانی شده تحت تسلط غرب» توسعه داده شد. این امر به بهبود ثبات سیاسی در این منطقه منتهی شده است. کریدورهای انرژی شرقی - غربی تحت حمایت آمریکا و یک کریدور حمل و نقل شناخته شده با عنوان تراسیکا^۲ (پروژه اروپا - قفقاز - آسیا) که توسط اتحادیه اروپا پیشنهاد شده است، به عنوان ضمانت استقلال و توان اقتصادی آذربایجان و جمهوریهای آسیای مرکزی یا میانه تلقی شدند. (۹) وجود خط نفتی «باکو - تفلیس - جیحان»^۳ از طریق ترکیه، در این زمینه اهمیت فراوانی دارد. تا آنجا که حتی یک آمریکایی منتقد پروژه BTC تصدیق کرد که روابط اسرائیل - ترکیه - آمریکا عامل مهمی برای انتخاب خط باکو - جیحان است که برای انتقال نفت به طور مستقیم، با هدف رفع نقصان انرژی اسرائیل می‌تواند توسعه داده شود. (۱۰)

ترکیه - کشوری فقیر به لحاظ نداشتن منابع هیدروکربن - از «سیاستهای نفتی» و نوسان روابط خود با همسایگانش در خاورمیانه تأثیر می‌پذیرد. (۱۱) در دوره جنگ سرد (۱۹۴۷-۱۹۸۸) زیربنای اقتصادی و صنعتی ترکیه به طور اساسی از تحریم نفتی ۱۹۷۳ که نتیجه جنگ یوم کیپور بین اسرائیل و رقبای عربش - سوریه و مصر - بود، تأثیر پذیرفت. ملاحظات اقتصادی در پی روابط دوستانه ترکیه با کشورهای نفت خیز عرب، اتحاد ترکیه - اسرائیل را طی دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، سرد کرد و در نتیجه بحران قبرس در سال ۱۹۷۴، روابط دوجانبه اسرائیل با اعراب به وخامت گرایید. متعاقب دخالت نظامی ترکیه برای مقابله با تلاش در جهت ضمیمه کردن این جزیره (قبرس) توسط عضو دیگر ناتو - یونان - به خاک خود، ترکیه، از سوی سازمان ملل به انزوا کشیده شد. ترکیه سعی کرد در موضوع قبرس با جلب حمایت دیپلماتیک جهان عرب در برابر غرب توازن ایجاد کند. لذا در سال ۱۹۷۵ ساف را مورد شناسایی قرار داد.

در عوض، ترکیه امیدوار بود که کشورهای عرب، جمهوری خودخوانده ترک قبرس شمالی را به رسمیت بشناسند اما این رؤیا محقق نشد. ایالات متحده که همیشه مشتاق تأمین ذخایر نفتی مطمئن از

1. Western - oriented
2. TRACECA
3. Baku-Tbilisi-Ceyhan=BTC

خلیج فارس بود، اهمیت متحدین خاورمیانه‌ای‌اش - ترکیه و اسرائیل - را به عنوان عناصر ثبات‌بخش در استراتژی منطقه‌ای خود در طول جنگ سرد درک کرد. از سال ۱۹۸۷، ترکیه واردات گاز طبیعی از روسیه را شروع کرد و بطور روزافزونی به گاز روسیه وابسته شد. به دنبال احداث پروژه جریان آبی^۱ که تا سال ۲۰۱۰، سالانه ۱۶ میلیارد متر مکعب گاز طبیعی منتقل می‌کند، ترکیه، ۵۰ درصد گاز طبیعی خود را از روسیه وارد خواهد کرد. (۱۲) با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، منابع نفت و گاز خزر یک بار دیگر هدف رقابت قدرتهای بزرگ در ابتدای قرن بیستم قرار گرفت. به هر حال اکنون بیشتر بازیگران شامل دول استقلال یافته (مانند آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان) و ایران طرح‌هایی را برای منابع نفتی در محدوده دریایی خود شروع کرده‌اند.

از زمان فروپاشی شوروی در سال ۱۹۹۱، روسیه هدفی دوگانه را در خزر تعقیب کرد: کنترل بزرگترین بخش تولید هیدروکربن‌ها و کنترل جامع خطوط حمل و نقل. (۱۳) تا اواسط دهه ۱۹۹۰، روسیه با کنترل خطوط لوله‌ای که نفت و گاز را از منطقه خزر منتقل می‌کرد، به آن هدف دست یافت. در همین زمان آذربایجان تصمیم گرفت خود را از وابستگی به روسیه برای تحویل مواد نفتی‌اش به بازارهای جهانی رها سازد. این هدف، مستلزم دسترسی به یک خروجی بود که از سرزمین روسیه عبور نکند. طبیعتاً پیشنهاد ساخت خط لوله نفتی BTC به تحقق این هدف کمک می‌کرد. از نظر اقتصادی، به تأخیر انداختن تمهیدات آذربایجان در جهت احداث سریع مسیر ترکیه، برای کسب امتیازات بیشتر از آمریکا و ترکیه در ارتباط با این خط لوله استراتژیک، به نفع باکو بود. علاوه بر این، سرمایه‌گذاران بین‌المللی در ایجاد یک مسیر زمینی پرهزینه بسیار محتاط بودند. (۱۴) تا زمان کشف گاز در منطقه شاه دنیز - بزرگترین اکتشاف جهانی گاز طبیعی تا ۱۹۷۸ - آذربایجان یک بازیگر اصلی در بازار گاز خزر نبود. (۱۵) در هر صورت این کشف، توجه بین‌المللی را به گاز طبیعی آذربایجان جلب کرد. (۱۶)

در اوایل دهه ۱۹۹۰ ترکیه درصدد برآمد خود را به عنوان رهبر جمهوریهای ترک زبان معرفی کند و تورگوت اوزال نخست‌وزیر ترکیه یک سیاست خارجی را با هدف برقراری مجدد روابط (پیوستگی) نژادی، فرهنگی و سیاسی برای بازگشت به دوره عثمانی اتخاذ کرد. ترکیه درصدد جلب حمایت آمریکا برای اجرای پروژه یک خط نفتی بود که می‌توانست راهی را برای صادرات نفت آذربایجان فراهم کند. این خط نفتی، خط

باکو- تفلیس- جیحان نام گرفت. فیونا هیل^۱ می‌گوید: از اوایل دهه ۱۹۹۰، اهداف دوگانه سیاست خارجی ترکیه در منطقه خزر، تأمین امنیت منابع جدید انرژی و عبور این منابع از خاک ترکیه برای بازار مصرف اروپا را در بر می‌گرفت. (۱۷) یکی از اهداف استراتژیک این روابط، حمایت از رژیم‌های سکولار و غربگرا در میان کشورهای تازه استقلال یافته مسلمان بود. (۱۸) توسعه روابط تجاری با کشورهای دارای منابع طبیعی غنی، بزودی به یکی از جهت‌گیریهای محسوس در همکاری استراتژیک میان ترکیه و اسرائیل تبدیل و آذربایجان به عنوان نقطه مرکزی این همکاری تعیین شد. (۱۹)

رهبری و هدایت اقتصاد کشورهای جدید بویژه در زمینه کشاورزی و ارتباطات، به عنوان کانال و مجرای دیگری برای تعقیب اهداف مشترک ژئوپلیتیکی آنها (اسرائیل و ترکیه) مطرح بود. (۲۰) مقامات اسرائیلی حمایت آمریکایی‌ها از این استراتژی را کسب کردند. (۲۱) یک دیپلمات اسرائیلی، این وضعیت جدید را اینطور تعریف کرد: یک سیاست خارجی چندجانبه. (۲۲)

اسرائیل با همکاری آمریکا، انتقال دستاوردهای فنی در رشته‌های توسعه‌یافته‌ای مانند پزشکی، کشاورزی و آبیاری به آذربایجان و جمهوری‌های آسیای مرکزی را آغاز کرد. همچنین ترکیه در نزد آمریکا اعتبار لازم را به عنوان مجرای بالقوه اعمال سیاست‌های آمریکایی در قفقاز و آسیای میانه کسب کرد. آذربایجان نیز خواستار تشدید گرایش به غرب از طریق اتحاد با ترکیه و اسرائیل شد و سیاستگذاران خارجی آذربایجان اهمیت روابط میان ۳ کشور را درک کردند. (۲۳) یک دیپلمات اسرائیلی با اشاره به اهمیت سیاسی دسترسی به ذخایر هیدروکربن خزر در روابط اسرائیل با ترکیه و آذربایجان، می‌گوید: «زمانی که درباره آذربایجان صحبت می‌کنیم، درباره نفت حرف می‌زنیم. انرژی، مؤلفه اصلی در این روابط است.» (۲۴)

لابی ارمنی‌ها در کنگره آمریکا، علاوه بر موضع‌گیری در برابر کمک دولت آمریکا به آذربایجان، با پروژه "BTC" نیز مخالفت کرد. (۲۵) بنابراین، ترکیه و آذربایجان خواستار حمایت لابی یهودی آمریکا شدند که با بهبود روابط ترکیه- اسرائیل موافق بود. (۲۶) آذربایجان با همپیمانی با اسرائیل، حامی مهمی در میان یهودیان به دست آورد و جامعه یهودی را در جهت اعمال نفوذ برکنگره برای توسعه "BTC" سازماندهی کرد و لایحه «سیلک رود» (Silk Road) در سال ۱۹۹۹ از تصویب آن گذشت. دیپلماتهای ترکیه نیز قردان تلاشهای جامعه یهودی در ایالات متحده برای توسعه "BTC" بودند. سازمانهای آمریکایی پیشتازی مانند کمیته یهودیان آمریکا و سازمان بنای بریث، عهده‌دار نقشی برجسته در این تلاش مؤثر بوده‌اند. (۲۷) از

زمان حادثه ۱۱ سپتامبر، سیاستهای ایالات متحده، برای دسترسی به ذخایر جهانی هیدروکربن با هدف کاهش وابستگی به نفت خلیج فارس، جان تازه‌ای گرفت و این سیاست، منافع استراتژیک در ائتلاف بین این ۳ کشور را تقویت کرد.

انرژی؛ موضوعی مهم برای همکاری سه‌جانبه

ترکیه وابستگی زیادی به واردات نفتی دارد. بیش از ۹۰ درصد نفت مصرفی این کشور از خاورمیانه و روسیه تأمین می‌شود که شامل حدود نیمی از نیازمندیهای انرژی آن است. بدهی اقتصادی ترکیه به خاطر نیاز به انرژی از دهه ۱۹۹۰ در حال افزایش بوده و انتظار می‌رود تا سال ۲۰۱۰ تقاضای انرژی آن ۲۰۰ تا ۳۰۰ درصد افزایش یابد. وابستگی ترکیه به واردات منابع انرژی نیز تا همان سال (۲۰۱۰) به ۷۵٪ خواهد رسید.

اسرائیل دارای ذخایر نفتی مهم نیست و به طور کلی به واردات نفتی متکی است. (۲۸) افزایش تقاضا برای منابع نفتی و تهدیدهای سیاسی علیه منابع مطمئن نفت ایران و اعراب، شرایط را برای تنش دائمی بین‌المللی از جمله ۲ جنگ اول و دوم خلیج فارس فراهم ساخت. به طور سنتی مصر، دریای شمال، غرب آفریقا و مکزیک صادرکنندگان عمده نفت به اسرائیل محسوب می‌شوند. از زمان فروپاشی شوروی، اسرائیل اولویتهای انرژی خود را تغییر داده و بیشترین میزان نفت مصرفی خود را از جمهوری‌های شوروی سابق تأمین می‌کند و در حال حاضر، بزرگترین صادرکنندگان نفتی (به اسرائیل) عبارتند از: روسیه و کشورهای حوزه خزر مانند قزاقستان، ترکمنستان و آذربایجان. (۲۹)

مسائل مرتبط با امنیت انرژی، بطور مستقیم بر محاسبات سیاسی در ترکیه، اسرائیل و آذربایجان تأثیر می‌گذارد و نقش برجسته‌ای را در اصول استراتژیک روابط میان آنها ایفا می‌کند. یکی از مؤلفه‌های مهم امنیت انرژی که فواید اقتصادی نیز دارد، کنترل شبکه‌های انتقال هیدروکربن مانند خطوط لوله و ترمینال‌های بندری است. دسترسی به مسیرهای متعدد حمل و نقل نفت و گاز، همزمان با کاهش وابستگی به خطوط لوله مشخص - به دلیل حملات تروریستی و مناقشات داخلی کشورها - به تأمین امنیت انرژی کمک می‌کند. موضوع خط لوله نفتی باکو - تفلیس - جیحان برای تحویل نفت خزر به غرب به لطف وجود لایه‌ی طرفدار اسرائیل در ایالات متحده، توجه اسرائیل را جلب کرد. (۳۰) از اوت ۱۹۹۷، زمانی که رهبران یهودی در آمریکا با حیدرعلی‌اف رئیس‌جمهور آذربایجان ملاقات کردند، آنها فعالانه به تشویق کنگره برای مشارکت در پروژه "BTC" پرداختند. این تلاش برای اعمال نفوذ، نشانگر همسو شدن منافع ۳ طرف مذکور بود.

استقلال آذربایجان از خارج- ایرانی‌ها و اعراب- انعطاف‌پذیری بیشتری را در سیاست خارجی نفتی این کشور به همراه داشت. (۳۱) زمامداران جدید آذربایجان نه تنها روابط نزدیکی با جمهوری ترکیه برقرار کردند بلکه آنها حوزه‌های جدید را در روابطشان با دولت اسرائیل باز کردند. در سراسر دهه ۱۹۹۰، آذربایجان عمدتاً از سیاستهای آمریکا و اسرائیل در برابر ایران پیروی کرد. (۳۲) در راستای تأمین منافع اسرائیل و آمریکا، آذربایجان یک خط لوله را برای انتقال نفت خود به غرب انتخاب کرد و در سطحی بسیار نزدیک، سیاست نفتی‌اش را با ایالات متحده برای اجتناب از عبور انرژی از قلمرو سرزمینی ایران هماهنگ ساخت. سیاستگذاران آذربایجان در این رویا بودند که پروژه BTC، نفت آذربایجان - و به طور بالقوه قزاقستان- را به مدیترانه حمل و ارائه مطمئن‌تر نفت به اسرائیل را تضمین کند. از زمانی که بازار نفت خلیج فارس تحت سیطره دشمنان اسرائیل به ویژه ایران قرار گرفت، مسیر BTC تغییر محسوسی را برای عرضه نفت آذربایجان و همچنین منافع بازرگانی محسوسی را برای اسرائیل، ایجاد خواهد کرد. این خط لوله (BTC) نه تنها مسیر کوتاه‌تری را برای صادرات نفت آذربایجان به مشتریان غربی‌اش از جمله اسرائیل، فراهم می‌کند بلکه همچنین تسهیلات بندری جیحان، امکان استفاده از تانکرهای بزرگ را فراهم و از این رو ترکیه را به اصلی‌ترین ترمنال نفتی حوزه مدیترانه مبدل می‌کند. (۳۳) آراز آزیموف^۱ معاون وزیر امور خارجه آذربایجان درباره مزایای نفت حمل شده از طریق BTC برای اسرائیل گفت: «مسیر BTC یک مسیر مدیترانه‌ای است که وارد جیحان می‌شود. خرید نفت از آذربایجان نسبت به نفت خلیج فارس مزایای بیشتری دارد. از خلیج فارس سالانه ۷۰۰ میلیارد تن نفت وارد بازار می‌شود در حالی که میزان نفت مدیترانه‌ای سالانه ۱۵ میلیارد تن خواهد بود. در مدیترانه شما حجم کمتری از نفت و تحرک بیشتری را دارید. اسرائیل آن جا تقاضای خودش- تقاضاهای بزرگ- را دارد. به لحاظ استراتژیک، اسرائیل دلایل زیادی برای علاقمندی به آذربایجان دارد.» (۳۴)

به همان دلایل، آذربایجان از ایالات متحده و ترکیه انتظار جدی داشت که از منافش در اکتشاف نفت فلات قاره (در دریای خزر) در مقابل مداخلات ایرانی‌ها حمایت کنند. (۳۵) ایران با ساخت BTC مخالفت می‌کند زیرا این پروژه نه تنها باعث محرومیت آن از عواید بالقوه حمل و نقل نفت بلکه سبب هموارشدن مسیر صادرات نفت و گاز به دشمن بزرگش یعنی اسرائیل می‌شود. دولت ایران از زمان فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی نه تنها نسبت به مرزهای سطح و بستر دریایی خود در دریای خزر بلکه بر سر وضعیت حقوقی

1. Araz Azimov

دریا مشاجره دارد. (۳۶) آزیمواف اضافه می‌کند «در نتیجه حمایت ایرانی‌ها از ارمنستان در طول بحران ناگورنو- قره باغ ما به آنها اعتماد نمی‌کنیم. ایران از سیاست ما در دریای خزر، یعنی مسیر نفتی باکو- جیحان و همگرایی اروپا-آتلانتیک حمایت نمی‌کند.» (۳۷)

براساس اظهارات یک دیپلمات اسرائیلی، اسرائیل از سال ۱۹۹۱ از آذربایجان نفت وارد کرده است. (۳۸) معمولاً، واردات نفتی، مناسبات تجاری بین کشورها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. طبق نظر «آرتور لنک»^۱ سفیر اسرائیل در آذربایجان، طی این سالها، واردات نفت از آذربایجان بیش از یک میلیارد دلار از مبادلات دوجانبه تجاری ۲ کشور را به خود اختصاص داده است. (۳۹) حتی قبل از شروع پروژه BTC، بنیامین نتانیاهو نخست‌وزیر اسرائیل طی ملاقات با حیدرعلی‌اف رئیس‌جمهور آذربایجان در باکو در ۱۹۹۷ تمایلش را نسبت به واردات نفتی از آذربایجان از طریق این خط لوله اعلام کرده بود. (۴۰) از جولای ۲۰۰۶، زمانی که انتقال نفت خام از BTC شروع شد، پیش‌بینی می‌شد که این خط لوله به یک مجرای مهم نفتی برای اسرائیل تبدیل خواهد شد. قزاقستان، بزرگترین تولیدکننده نفت در این منطقه، بعد از یک سری مذاکرات پیچیده، به تأمین نفت لازم برای تجاری شدن (سودآور شدن) خط لوله BTC تمهید داد. (۴۱) برای پیوستن قزاقستان به خط لوله BTC و صدور نفت آن به غرب، ساخت یک خط لوله در زیر دریای خزر از اکتائو^۲ تا باکو ضروری بود. (۴۲)

قرار گرفتن ترکیه در چهار راه آسیا و اروپا، موقعیت ایده‌آلی را برای ساخت یک کریدور انرژی در جهت ارتباط تولیدکنندگان نفت و گاز خزر با مشتریان در اروپا و مدیترانه- همچون اسرائیل- به آن بخشید. بعد از پایان جنگ سرد، نخبگان سیاست خارجی ترکیه، امنیت انرژی را یکی از نگرانی‌های سیاست خارجی این کشور می‌دانستند. (۴۳) ترکیه- متحد دائمی غرب- در ساخت و نگهداری زیربنای اقتصادی این خط لوله دارای مزیت نسبی است. (۴۴)

در پی استقلال آذربایجان در سال ۱۹۹۱، ترکیه ساخت خط لوله‌ای را پیشنهاد کرد که نفت خزر را از باکو به جیحان- ترمینال نفتی مدیترانه‌ای خود- منتقل کند. بطور اساسی، به این خط لوله به مثابه پروژه‌های کاملاً ژئوپلیتیک برای استقلال اقتصادی- سیاسی کشورهایی مانند آذربایجان از روسیه و عدم پیروی آنان از منافع ایران نگرسته می‌شود. سیاستگذاران اسرائیلی نیز همین تلقی را داشته و ارزش ساخت این خط لوله را

1. Arthur Lenk
2. Aktau

درک کردند. هدف، برقراری ارتباط زبانی و قومی میان آذربایجان و متحد طبیعی‌اش ترکیه- عضو ناتو- بود. رهبری ترکیه ایده خط لوله نفتی غربی- شرقی را از خزر از ابتدای دهه ۱۹۹۰ مطرح کرده است. نجدت پامیر^۱ تحلیلگر سرشناس شرکت ملی نفت ترکیه (TPAO) در زمینه امنیت انرژی، تلاش زیادی را در جهت متقاعد کردن سیاستمداران و تجار ترکیه برای احداث BTC انجام داد. در نتیجه این تلاشها، پامیر به صورت موفقیت‌آمیزی، ارزش استراتژیک این پروژه را نه تنها برای ترکیه بلکه برای همه اعضای ائتلاف اروپا- آتلانتیک روشن کرد. پامیر همچنین تأکید کرد که پیامدهای استراتژیک ایجاد این خط لوله، مهمتر از منافع مالی آن است.

او تأکید کرد: «این خط لوله باید روسیه را دور بزند و جمهوریهای آسیای مرکزی بیش از این نباید برای صادرات نفت و گاز خود به روسیه وابسته باشند.» (۳۵) در دیدگاه استراتژیک پامیر، ترکیه دارای نقشی محوری در موضوع انرژی جهانی به دلیل انتقال منابع هیدروکربن خزر به غرب است. (۳۶) اگر پروژه‌های خط لوله انتقال نفت کشورهایی مانند قزاقستان، روسیه، آذربایجان و عراق از طریق خاک ترکیه محقق شود، بندر جیحان استعداد تبدیل شدن به یکی از مهمترین ترمینال‌های نفتی جهان را دارد. (۳۷)

خط لوله BTC

در دهه ۱۹۹۰، اسرائیل و ترکیه در پی دستیابی به منابع نفت و پتروشیمی قابل اعتماد و همچنین به بازارهای جدید آسیای مرکزی از طریق آذربایجان، به عنوان کشور اصلی تأمین‌کننده این منابع بودند. به دلایل تاریخی و پراگماتیک، آذربایجان، کانون توجه دیپلماسی و همکاری امنیتی با ترکیه و اسرائیل شد. نابرابری آشکار در روابط ۳ کشور یک نکته مهم بود. حسن تفاهم نظامی- استراتژیک فعال بین ترکیه و اسرائیل به عنوان قدرتهای منطقه‌ای و حمایت آمریکا از آنها مشاهده می‌شد. همکاری نزدیک و همه‌جانبه میان ترکیه و اسرائیل موجب افزایش استقلال آذربایجان و سوددهی اقتصادی شده و به عنوان عاملی برای توازن قدرت در منطقه قفقاز و خزر محسوب می‌شود. در حالی که اسرائیل هنوز برای برقراری روابط قوی‌تر با آذربایجان تلاش می‌کند، ترکیه سکان همکاریهای امنیتی را در دست گرفته است. علی‌رغم فقدان نمایندگی دیپلماتیک آذربایجان در اسرائیل، همه قدرتهای منطقه‌ای از همکاری استراتژیک میان آذربایجان و اسرائیل اطلاع دارند.

در راستای تعقیب این اهداف، ترکیه تلاش کرد حمایت اسرائیل را برای شناساندن ارزش استراتژیک این پیوند ژئوپلیتیک به آمریکا کسب کند و حامیان اسرائیل در آمریکا به چانه‌زنی در کنگره پرداختند. بعد از سال ۱۹۹۵، دولت آمریکا حمایت رسمی خود از این پروژه را نشان داد. دولت کلینتون تلاش کرد تا موانع موجود بر سر راه تحقق این پروژه برطرف شود، در حالی که اساساً این خط لوله یک پروژه کاملاً ژئوپلیتیک در جهت استقلال سیاسی و اقتصادی کشورهای مثل آذربایجان از روسیه و جدایی آنان از منافع ایران در منطقه محسوب می‌شد. ساخت خط لوله باکو-تفلیس-جیحان که مناطق نفت‌خیز آذربایجان را به جیحان-ترمینال نفتی ترکیه در کنار مدیترانه-مرتبط می‌ساخت و خط لوله گاز قفقاز جنوبی را تقریباً تکمیل می‌کرد، موقعیت ترکیه و آذربایجان را به عنوان بازیگران بازار جهانی انرژی ارتقاء داد. به علاوه، جایگاه ژئوپلیتیک آنها تقویت شد و ارزش اقتصادی و نظامی آنان برای آمریکا افزایش یافت و آذربایجان و ترکیه خود را به عنوان متحدین رده اول آمریکا در جنگ جهانی علیه جنبش‌های اسلامی رادیکال معرفی کردند. (۴۸) سیاستگذاران اسرائیلی نیز چنین دیدی داشته و به ارزش ساخت این خط لوله پی بردند. از ژوئن ۲۰۰۶ اسرائیل طرح‌هایی را با مشارکت ترکیه برای اتصال BTC به اسرائیل در دست بررسی و گفت‌وگو دارد.

همیاری گازی

اسرائیل خواست تا از لحاظ سیاسی به پروژه BTC کمک کند؛ پروژه‌ای که از نظر ژئوپلیتیک برای متحدینش در منطقه مهم بود. علاوه بر این اسرائیل امیدوار بود به منابع نفتی دست یابد تا از تأثیر سیاست‌های دولتهای مخالف در خلیج فارس به دور باشد. با این همه، هنوز دسترسی به منابع مطمئن و قابل اعتماد گاز طبیعی برای ترکیه و اسرائیل اهمیت فراوانی داشت. هر ۲ کشور تقاضای روزافزون برای گاز طبیعی به دلیل توسعه صنایع و نیاز به تولید برق را تجربه کرده‌اند. تقاضای اسرائیل برای گاز طبیعی از دهه ۱۹۸۰ به صورت تصاعدی رشد کرده و پیش‌بینی می‌شود تا سال ۲۰۱۰ سالانه به ۲۸۲/۵ میلیارد فوت مکعب برسد. (۴۹) شرکت برق اسرائیل، تأمین‌کننده برق ملی، اخیراً در ساخت ۸ نیروگاه گاز طبیعی ۱/۵ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری کرده است. ترکیه مایل است در تهیه گاز طبیعی برای اسرائیل از طریق قلمرو خود و مشارکت در پروژه‌های حیاتی برای شبکه انرژی اسرائیل نقشی ایفا کند. در واقع، در اکتبر ۲۰۰۵، گروه انرژی «زورلو»^۱ ترکیه، قرارداد مهمی را برای مشارکت در ایجاد نیروگاه گازسوز اشدود در جنوب اسرائیل امضاء کرد. (۵۰) این گروه، ۲۰

درصد از سهام نیروگاه اشدود را به خود اختصاص داد. این نیروگاه مقدر قابل ملاحظه‌ای از برق یعنی سالانه ۱۰۰ مگاوات را تولید خواهد کرد. (۵۱)

اسرائیل گزینه تأمین گاز از طریق مصر را در نظر داشت اما به دلیل بی‌ثباتی مزمن در خاورمیانه، تهیه انرژی از منابع متعدد را ترجیح داده است. بدین ترتیب، صادرات گاز از دریای خزر به عنوان یک بدیل جذاب مطرح شد. ترکمنستان، دومین ذخایر بزرگ گاز طبیعی دنیا^۱ را در اختیار دارد. مستقیم‌ترین مسیر برای صادرات گاز ترکمنستان، ساخت خط لوله زیر آب (زیر دریا) برای انتقال به غرب از طریق خاک آذربایجان بود. یوسف میمان^۲ رئیس مرهاو^۳ - یک گروه اقتصادی و انرژی در اسرائیل - روابط تجاری و شخصی نزدیکی را با صفر مراد نیازاف رهبر مستبد سابق ترکمنستان - که به عنوان ترکمن‌باشی شناخته می‌شد - برقرار کرد و مرهاو به بزرگترین پیمانکار خارجی صنعت نفت و گاز ترکمنستان تبدیل شد. (۵۲) از سال ۱۹۹۶، مرهاو، درگیر بازسازی و ارتقای پالایشگاه‌های نفت و گاز ترکمنستان شد. (۵۳) تا سال ۱۹۹۷، گاز طبیعی منطقه خزر، با شیوه صادرات مجدد از ترکمنستان و از طریق سیستم خط لوله گاز طبیعی روسیه، صادر می‌شد. روسیه اساساً مایل بود با گسترش خط لوله آسیای مرکزی و اتصال آن به خط لوله گاز طبیعی صادراتی روسیه به گرجستان و سپس با اتصال یک خط لوله جدید به ترکیه، گاز به بازار ترکیه منتقل شود.

در اکتبر ۱۹۹۸ مرهاو و دولت ترکمن‌باشی در مورد معامله ۳ میلیارد دلاری ساخت خط لوله انتقال گاز خزر (TCGP) بدون عبور از خاک روسیه، مذاکره کردند و ماه قبل از آن، سلیمان دمیرل رئیس‌جمهور ترکیه و صفر مراد نیازاف توافق بلندمدتی برای عرضه گاز ترکمنستان به ترکیه از طریق خط لوله تحت حمایت مرهاو اسرائیلی، امضاء کردند. انتظار می‌رفت این خط لوله، یک بخش اساسی از کریدور شرقی - غربی مورد حمایت آمریکا شود و در مسیر خط لوله نفتی باکو - تفلیس - چیخان قرار گیرد. (۵۴) علی‌رغم برآورد هزینه سنگین ساخت این خط لوله، ایالات متحده به دلیل «دیپلماسی درازمدت و اهداف استراتژیک»، از این پروژه حمایت کرد. (۵۵) دولت آمریکا امیدوار بود این پروژه‌ها نیازمندی انرژی ترکیه را تأمین کرده و احتمالاً در آینده به یک منبع قدرت برای اسرائیل تبدیل شود. (۵۶) معامله مرهاو شامل توسعه منابع احتمالی گاز بستر دریا، پرداخت حق عبور منابع به آذربایجان و گرجستان و ساخت خط لوله به طول ۲ هزار کیلومتر با ظرفیت انتقال

۱. ایران پس از روسیه دارای دومین ذخایر گاز دنیاست و نظر نویسنده درباره ترکمنستان اشتباه است. (مترجم)

2. Yosef Maiman

3. Merhav

سالانه ۳۰ میلیارد متر مکعب گاز می‌شد. آذربایجان و گرجستان از عواید ترانزیت به لحاظ اقتصادی نفع می‌بردند اما کنسرسیوم بین‌المللی معلق بود. پروژه TCGP با مخالفت شدید دولت روسیه مواجه شد و این کشور فشار قابل ملاحظه‌ای را روی شرکت‌های نفتی غربی که قصد مشارکت در این پروژه داشتند، وارد کرد. (۵۷) روسیه نه تنها بزرگترین تولیدکننده گاز طبیعی در جهان است بلکه از اواسط دهه ۱۹۹۰ قاطعانه برای انتقال گاز به ترکیه رقابت کرده است. در نهایت اینکه، گاز پروم - شرکت انحصاری گاز روسیه - با نفوذش، شرکت‌های تجاری اسرائیل و ترکیه را متقاعد کرد که پروژه بحث‌برانگیز جریان آبی در آینده مورد گفت‌وگو و مذاکره قرار گیرد. هم اکنون گفتگوها برای توسعه خط لوله روسیه از طریق قلمرو ترکیه و مدیترانه به اسرائیل در جریان است. ترکیه مانند اسرائیل، وابستگی شدیدی به واردات گاز طبیعی دارد. (۵۸) گاز یک کالای استراتژیک برای هر ۲ کشور محسوب می‌شود و این کشور مانند اسرائیل، جایگزینی گاز به جای نفت را برای تولید برق و رفع نیازهای صنعتی‌اش آغاز کرده است.

مصرف گاز طبیعی در ترکیه طی سالهای ۱۹۹۱ تا ۲۰۰۳ پنج برابر شده، یعنی از ۱۵۰ میلیارد فوت مکعب به ۷۴۸ میلیارد فوت مکعب رسیده است. ترکیه قراردادهایی را برای واردات گاز طبیعی به میزان سالانه حدود ۱/۸ تریلیون فوت مکعب تا سال ۲۰۱۰ به امضاء رسانده بود که این مقدار ۲۵ درصد بالاتر از پیش‌بینی «بتاس» (Botas) - شرکت ملی گاز طبیعی و خطوط لوله نفتی - برای مصرف گاز ترکیه در آن سال بود. بتاس پیش از بحران مالی سال ۲۰۰۱، نیاز ترکیه به گاز طبیعی در سال ۲۰۱۰ را ۱/۴ تریلیون فوت مکعب پیش‌بینی کرده بود. (۵۹) در واقع ترکیه در برآورد تقاضای آینده‌اش برای واردات گاز طبیعی دچار اشتباه شده بود. به دنبال این بحران، بتاس پیش‌بینی‌های خود در مورد افزایش تقاضای گاز طبیعی را مورد بازنگری قرار داد. پس از این بازنگری، نیاز ترکیه به گاز طبیعی در سال ۲۰۰۵، از ۱/۶ تریلیون فوت مکعب به کمتر از ۰/۹ تریلیون فوت مکعب کاهش پیدا کرد.

این تجدیدنظر ۴۵ درصد کاهش را نشان می‌داد. علی‌رغم مخالفت سیاسی از سوی ارتش و کمالیست‌ها، در اوت ۱۹۹۶، دولت نجم‌الدین اربکان قرارداد فوق‌العاده بحث‌برانگیزی را برای واردات گاز طبیعی از ایران امضاء کرد. این معامله نمایانگر بخشی از یک مبارزه گسترده‌تر توسط اربکان برای بهبود روابطش با جهان اسلام بود. (۶۰) این قرارداد ۲۵ ساله و ۳۰ میلیارد دلاری، ایران را به تأمین بیش از ۸ تریلیون فوت مکعب گاز طبیعی ترکیه متعهد کرد. تاریخ شروع قرارداد مذکور اواخر ۱۹۹۹ بود. (۶۱) مخالفان اسلامگرایی در ترکیه نگران بودند که دولت اربکان با امضاء این قرارداد، ترکیه را در معرض «حق‌السکوت انرژی» از جانب ایران

قرار داده است. (۶۲) این قرارداد با واکنش شدید ایالات متحده روبه‌رو شد ولی سرانجام این کشور آن را پذیرفت (۶۳) اما تحویل گاز ایران به دلیل عدم توافق در مورد قیمت، کیفیت گاز و سهم اختصاص یافته، توسط طرفین معلق شد. (۶۴)

معهدا ترکیه انتظار داشت حدود ۱۹ درصد گازش را تا سال ۲۰۱۰ از ایران وارد کند. چنانکه پیش از این گفته شد، ساخت خط لوله طراحی شده خزر برای انتقال گاز به صورت مستقیم از ترکمنستان در سال ۲۰۰۲ معلق شده بود. کشف منابع گاز شاه دنیز، قدرت اعمال فشار ترکمنستان را در مذاکرات با آذربایجان درباره این خط لوله کاهش داد. به هر حال، به علت تعهدات فراوان در توافقات امضاء شده پیشین (برای واردات گاز) از ایران و روسیه، ترکیه امضاء قرارداد انتقال گاز آذربایجان را به تأخیر انداخت. هم روسیه و هم ایران شروطی را بر ترکیه تحمیل کردند که طبق آن حتی در صورت عدم خرید گاز ترکیه باید مبالغی را به آنها بپردازد. (۶۵)

همچنین براساس این توافقات، ترکیه مجاز نبود گاز روسیه را به طرف ثالثی صادر کند. در اواخر سال ۲۰۰۳ بنا بر پیشنهاد گازپروم، طرف‌های قرارداد توافق کردند به‌جای یک فرآیند داوری بین‌المللی، خود، قیمت و درصد پرداخت در صورت عدم خرید را کاهش دهند. (۶۶) جرایم مالی سنگین پیش‌بینی شده، ترکیه را مجبور کرد در مورد موادی از قرارداد که صادرات مجدد گاز طبیعی به کشور ثالث همچون اسرائیل را ممنوع می‌ساخت، مذاکرات مجددی انجام دهد اما این امر همچنان در حوزه اختیارات و صلاحیت طرف روسی قرار دارد.

علی‌رغم این موانع، ترکیه به تداوم همکاری‌هایش با آذربایجان در حوزه‌های صدور گاز و امنیت انرژی ادامه داد. در مارس ۲۰۰۱، آذربایجان توافقنامه‌ای را با ترکیه امضاء کرد که گاز صادراتی شاه دنیز را منتقل کند. (۶۷) آذربایجان پذیرفت حدود ۱۳ درصد مجموع واردات گاز ترکیه را تا سال ۲۰۱۰ تأمین کند و آذربایجان و ترکیه، طرح‌های مربوط به ساخت خط لوله گاز باکو-تفلیس-ارزروم^۱ (خط لوله گاز قفقاز جنوبی) را که به موازات خط لوله باکو-تفلیس-جیحان قرار دارد، ادامه دهند. اهمیت این پروژه‌ها، طی سالهای آتی به عنوان بخشی از کریدور انرژی شرقی-غربی افزایش خواهد یافت. ترکیه به حمایت از خودکفایی اقتصادی آذربایجان ادامه داده و به عنوان پل ژئوپلیتیک، امکان دسترسی آذربایجان را به جامعه یورو-آتلانتیک فراهم می‌سازد. در حالی که ترکیه برای عضویت در اتحادیه اروپا تلاش‌های جدی‌تری را آغاز کرده (این موضوع میان اعضای اتحادیه اروپا در حال بحث و مذاکره است) موضوع انتقال انرژی آذربایجان توسط ترکیه، مبنایی را برای آینده اقتصادی و همکاری سیاسی در «اروپای بزرگ» فراهم خواهد ساخت.

از رویای آبی تا جریان آبی

بحث‌برانگیزترین موضوع برای توافق درباره ساخت خط لوله و انتقال گاز روسیه به ترکیه، در چارچوب پروژه جریان آبی بود. این پروژه رسماً در نوامبر ۲۰۰۵ افتتاح شد. (۶۸) همان‌طور که اشاره شد وابستگی به هر تأمین‌کننده خارجی خاص برای تأمین سوخت استراتژیک، امنیت انرژی کشور را تضعیف می‌کند. در پی یک دوره ناآرامی که به فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی منجر شد، روسیه، هدف استراتژیک خود را تبدیل شدن به یک ابرقدرت در زمینه انرژی قرار داد. (۶۹)

نخبگان سیاسی جدید روسیه نه تنها انرژی را یک کالای بین‌المللی سودآور بلکه همچنین آن را به مثابه ابزار سلطه بر همسایگان و به عنوان وسیله‌ای برای افزایش قدرت در عرصه بین‌المللی قلمداد کردند. (۷۰) تصمیم دولت ترکیه برای پیشبرد پروژه جریان آبی، نتیجه لابی‌گری فشرده شرکت‌های تجاری ترکیه بود که در مقیاس گسترده‌ای در روسیه سرمایه‌گذاری کرده بودند. (۷۱) هم دولت دوگروپول^۱ (راه راست) تحت رهبری تانسو چیلر^۲ (۱۹۹۷-۱۹۹۳) و هم دولت اناواتان (سرزمین مادری) تحت رهبری مسعود ییلماز^۳ (۲۰۰۰-۱۹۹۷) در تأثیرگذاری بر امنیت پروژه جریان آبی درگیر بودند. (۷۲) تمام مراحل مذاکرات و ساخت پروژه مذکور با رسوایی‌های پیاپی مالی عجیب بود. (۷۳) این قرارداد از چنان اهمیت ژئوپلیتیکی برخوردار بود که به عنوان نقطه عطفی در روابط روسیه- ترکیه شناخته شد. قرارداد مذکور در طول ملاقات ویکتور چرنومیردین^۴ نخست‌وزیر وقت روسیه به عنوان نماینده لابی انرژی روسیه از ترکیه طی ۱۶ و ۱۷ دسامبر ۱۹۹۷، امضاء شد. (۷۴) به هر حال، در سال ۲۰۰۳ رهبری ترکیه، به شدت به وابستگی خود به روسیه طی سالهای آتی پی برد.

حلمی گولر^۵ وزیر انرژی دولت عدالت و توسعه (AK) از معامله گاز که توسط دولت‌های قبلی منعقد شده بود، عمیقاً انتقاد کرد. او صراحتاً خواستار کاهش وابستگی ترکیه به گاز طبیعی روسیه شد. حلمی گولر در آوریل ۲۰۰۳ به پارلمان ترکیه اعلام کرد که هدف استراتژیک دولت عدالت و توسعه، کاهش تأمین گاز طبیعی از روسیه، از ۷۰ درصد به ۳۰ درصد تا ۵ سال آینده است. (۷۵)

1. Dogru yol
2. Tansu Ciller
3. Mesut Yilmaz
4. Viktor Chernomyrdin
5. Hilmi Guler

پروژه جریان آبی، امنیت و استقلال انرژی ترکیه را در بلندمدت، از میان می‌برد زیرا به واسطه این پروژه، ترکیه و روسیه به سمت یک همزیستی و رابطه‌ای نابرابر سوق می‌یابند. روسیه از طریق مکانیسم حقوقی «برداشت یا پرداخت»^۱ - پرداخت جریمه در صورت عدم خرید- کفه ترازو را به نفع خویش سنگین کرد. براساس این قرارداد، ترکیه جریمه سنگینی را بابت تعلیق پمپاژ گاز روسیه به سیستم توزیع خود پرداخت می‌کرد. در نتیجه، قصد ترکها در حمایت از پسرعموهای ترک‌زبانان - آذربایجان و ترکمنستان - از طریق واردات مستقیم گاز طبیعی نامحسوس‌تر و هزینه آن کمترشکن شده است. (۷۶) اد اسمیت^۲ رئیس گروه راه‌حل‌یابی خط لوله^۳، که مذاکرات ساخت TCGP را هدایت می‌کرد در سال ۱۹۹۹ طی اظهاراتی در سنای آمریکا توضیح داد: «هم پروژه جریان آبی و هم TCP، گاز را به ترکیه خواهند آورد اما به دلیل حجم بازار ترکیه، تنها امکان توسعه یکی از آنها وجود دارد. از آنجا که تقاضای ترکیه برای گاز طبیعی خیلی زیاد است. به نظر می‌رسد این کشور می‌تواند به اندازه کافی از توسعه هر دو پروژه حمایت کند، اما اینطور نیست. پذیرش ریسک سرمایه‌گذاری موجود در توسعه چنین پروژه‌های بزرگی تا هنگام ورود گاز به بازار ترکیه به سطح بالایی از شجاعت نیاز دارد.» (۷۷)

از زمان شروع نخست‌وزیری شارون در مارس ۲۰۰۱، اسرائیل سیاست بهبود روابط با روسیه را به امید دستیابی به تفاهم با روسیه در مورد شرایط خاورمیانه تعقیب کرد. مقامات اسرائیلی تلاش کردند نظر مساعد نخبگان سیاسی روس را که غالباً به دنبال تأمین منافع بخش انرژی روسیه بودند، بدست آورند. (۷۸) یکی از نتایج این سیاست خارجی جدید برای اسرائیل، افزایش حمایت از ایده وارد کردن نفت و گاز از طریق سرزمین ترکیه بود که اتمام پروژه جریان آبی این امر را به واقعیتی ملموس مبدل ساخت. در مراسم افتتاحیه رسمی پروژه جریان آبی، ولادیمیر پوتین رئیس‌جمهور روسیه، منافع روسیه را در انتقال گاز این کشور به اسرائیل از طریق توسعه خط لوله جریان آبی یا توسط تانکرهای گاز طبیعی مایع (LNG) تکرار کرد. (۷۹)

نقاط عطف جدید در همکاری ۳ جانبه در زمینه انرژی

تکمیل پروژه باکو-تفلیس-جیحان در زمینه همکاری‌های مربوط به بخش انرژی میان باکو، آنکارا و بیت‌المقدس یک نقطه عطف بود. مراسم افتتاحیه خط لوله نفت BTC، که مورد حمایت آمریکاست، عجزولای ۲۰۰۶، در بندر مدیترانه‌ای ترکیه برگزار شد. اهمیت پیوستن اسرائیل به این خط لوله با حضور تاریخی بنیامین

1. Take-or-pay
2. Ed Smith
3. Pipeline Solutions Group

بن‌الیهز وزیر امور زیربنایی ملی اسرائیل آشکار شد. این مقام ارشد اسرائیلی، یکی از نمایندگان ۳۶ کشوری بود که در این مراسم حضور داشتند. علاوه بر این، اسرائیل در نظر دارد از یک سو لوله BTC را به منظور انتقال نفت آذربایجان و قزاقستان، به بندر ایلات در ساحل دریای سرخ برساند و از سوی دیگر نفت قزاقستان را به بازارهای آسیا منتقل کند. بنیامین بن‌الیهز در دیدارش از باکو در ژوئن ۲۰۰۶ توضیح داد: «خاک اسرائیل فقط ۶۰۰ کیلومتر دورتر از بندر جیحان ترکیه است. این امر امکان استفاده از خط لوله اسرائیل برای انتقال نفت خزر به بازارهای خاورمیانه را ممکن می‌سازد.» (۸۰)

در جولای ۲۰۰۶، اولین محموله نفت آذربایجان از طریق BTC به اسرائیل رسید. این محموله، ششمین محموله نفت خام از طریق این خط لوله به جیحان - ترمنال ترکیه - برای بازارهای بین‌المللی بود. اسرائیل منابع وارداتی انرژی خود را به عنوان یک سیاست کلی محرمانه نگه می‌دارد. اگر اسرائیل در گذشته نفت آذربایجان را محرمانه خریداری کرده است، مقامات اسرائیلی اکنون اعلام می‌کنند که این مسئله را به خاطر ماهیت استراتژیک همکاری اسرائیلی - آذربایجانی، فاش کرده‌اند. (۸۱)

طرف آذربایجانی، با فروش نفت به اسرائیل و دوری از دولت ایران، مرتکب ریسک‌های سیاسی مهمی شد. هم اکنون یک ششم واردات نفتی اسرائیل از آذربایجان تأمین می‌شود. انتظار می‌رود طی ۲۰ سال آینده با بهره‌برداری از تمام ظرفیت میدان نفتی آذری - شیراگ - گوناشلی^۱ در قسمت آذربایجانی خزر، درآمد نفتی این کشور به ۲۹ میلیارد دلار برسد. مقامات اسرائیلی بر خرید گاز آذربایجان تأکید دارند. بعد از کشف گاز طبیعی در میدان شاه دنیز، آذربایجان به استخراج سالانه ۹ میلیارد متر مکعب دست یافت که احتمالاً در آینده به ۲۴ میلیارد متر مکعب خواهد رسید.

اسرائیل به ۱/۷ میلیارد متر مکعب گاز وارداتی نیاز دارد که امکان تأمین بخشی از آن از آذربایجان وجود دارد. در ژوئن ۲۰۰۶، بن‌الیهز پیشنهاد توسعه خط لوله گاز طبیعی باکو - تفلیس - ارزروم به جیحان - مرکز انرژی در ترکیه - را داد. این وزیر اسرائیلی تأکید کرد که اسرائیل، بیشترین گازی را که مقدور باشد از آذربایجان خواهد خرید. مقامات اسرائیلی این احتمال را با همتایان ترک خود در میان گذاشتند. اسرائیل به امضای قرارداد بلندمدت برای خرید گاز آذربایجان مشتاق است. بن‌الیهز گفت: «قرارداد بلندمدتی با مصر امضاء کردیم که به موجب آن مصر متعهد شد در یک دوره ۱۵ ساله به اسرائیل گاز طبیعی صادر کند و این قرارداد هر ۵ سال یک بار قابل تمدید است و آماده‌ایم تا قرارداد مشابهی را با آذربایجان امضاء کنیم.» (۸۲)

از سال ۲۰۰۵، ترکیه گام‌های مهمی برای ورود به بازار تولید انرژی اسرائیل برداشت. در سال ۲۰۰۵، «زورلو»، غول انرژی ترکیه با «دوراد»، شرکت اختلاطی خدمات خصوصی اسرائیل، برای ساخت نیروگاه برقی که سوخت مصرفی آن گاز است با ظرفیت ۸۰۰ مگاوات در عسقلان قراردادی را امضاء کرد. حتی در بحبوحه جنگ اسرائیل علیه حزب‌الله لبنان در تابستان ۲۰۰۶، زورلو قرارداد دیگری را برای ساخت نیروگاه کوچکتر ۵۰ مگاواتی با کمپانی اسرائیلی «ادلتک هولدینگز»^۳ در جنوب شهر اشدود امضاء کرد. به هر حال، مهمترین موضوع در عرصه امنیت انرژی بین ترکیه و اسرائیل در سالهای آینده، ساخت خط لوله چند منظوره است. این پروژه که در مرحله مطالعاتی است، هر ۲ کشور را در بازار انرژی به بازیگرانی جهانی تبدیل می‌کند. اجرای این پروژه با هدف ساخت خط لوله چندمنظوره استراتژیک برای حمل نفت، گاز طبیعی، آب و برق از چیحان- به جنوب اسرائیل در جولای ۲۰۰۸ در دستور کار قرار گرفت. اگر این پروژه محقق شود، اسرائیل و ترکیه در جایگاه کشورهای ترانزیت نفت به شرق دور، چین و هند قرار می‌گیرند. (۸۳) گرچه طبق برنامه بیشتر این نفت از طریق تریمینال «سامسون»^۴ واقع در ساحل ترکیه در دریای سیاه تأمین خواهد شد ولی آذربایجان نیز در این پروژه منافی دارد.

نتیجه‌گیری

با پایان جنگ سرد، تهدیدهایی همچون رویارویی با روسیه و نیز شبه نظامیان مارکسیست مورد حمایت شوروی سابق در نزاع مارکسیستی داخلی ترکیه خاتمه یافت. در دوره پس از جنگ سرد، اسرائیل و ترکیه به عنوان ۲ کشور دمکراتیک، دارای سیستم غربی و نخبگان سیاسی سکولار، با چالش‌های امنیتی جدیدی مواجه شدند. از منظر اروپایی- آتلانتیکی، این ۲ کشور خواستار تغییر وضعیت خود از «مصرف‌کننده امنیت» به «تولیدکننده امنیت» بودند. (۸۴) علاوه بر این، پس از جنگ سرد و ظهور پدیده جهانی‌سازی الگوی جدیدی شکل گرفت و با تحول مفهوم امنیت، مسائل غیرنظامی از جمله انرژی حائز اهمیت شدند. در این میان، بعضی از تولیدکنندگان نفت و گاز منطقه‌ای همچون آذربایجان، قزاقستان و روسیه به دنبال بهره‌برداری از بحران مداوم در خلیج فارس و افزایش تقاضا برای این منبع انرژی در خاور دور و بازارهای آسیایی بودند.

1. Zorlu
2. Dorad
3. Edeltek Holdings
4. Samsun

فروپاشی شوروی در سال ۱۹۹۱ برای اسرائیل و ترکیه، فرصت دستیابی به منابع مطمئن نفت و انرژی و دسترسی به بازارهای جدید قفقاز و آسیای مرکزی را فراهم ساخت. آذربایجان به دلیل موقعیت ژئوپلیتیک خود در ساحل غربی دریای خزر، کشور ایده‌آلی برای ترانزیت منابع آسیای مرکزی قلمداد می‌شد. ترکیه و اسرائیل نگرانی مشترک دیگری نیز داشتند. این کشورها از گسترش اسلامگرایی در دوره پس از فروپاشی شوروی در هراس بودند. در نتیجه، طرفین بنا بر دلایل عملگرایانه و تاریخی، برای همکاری‌های گسترده امنیتی و دیپلماتیک، بر آذربایجان متمرکز شدند. نکته قابل توجه در این زمینه، نابرابری موجود در روابط این کشور است. یک رابطه استراتژیک نظامی و فعال میان ترکیه و اسرائیل به عنوان قدرت‌های منطقه‌ای با حمایت آمریکا، مشهود است.

همزمان با ادعای آذربایجان در مورد منابع دریای خزر در اوایل دهه ۱۹۹۰، امنیت انرژی، به عرصه مهم همکاری این کشور با ترکیه و سپس با اسرائیل، در حوزه‌ای محدودتر اما حیاتی مبدل شد. همکاری نزدیک و چند سویه ترکیه و اسرائیل در زمینه تشویق استقلال و توانمندی اقتصادی آذربایجان، به عاملی اساسی برای توازن قدرت در حوزه دریای خزر و قفقاز تبدیل شده است. پس از سال ۱۹۹۵، دولت آمریکا، حمایت رسمی خود را از این پروژه اعلام کرد و مراسم افتتاحیه خط لوله باکو-تفلیس-جیحان ۶ جولای ۲۰۰۶ در جیحان برگزار شد. مسیر این خط لوله از خاک روسیه و ارمنستان که روابط نزدیکی با ایران دارند، عبور نمی‌کند. نفت خزر از این طریق به بندر جیحان ترکیه در حاشیه دریای مدیترانه منتقل می‌شود. اساساً، خط لوله مذکور، پروژه‌ای ژئوپلیتیک برای استقلال سیاسی و اقتصادی آذربایجان از روسیه و عدم تبعیت از منافع ایران در منطقه است. سیاستمداران اسرائیل نیز همین دیدگاهی را دارند و ارزش استراتژیک ساخت خط لوله BTC را درک می‌کنند. در سال ۲۰۰۶، اسرائیل در مورد اتصال این خط لوله به اسرائیل با ترکیه وارد مذاکره شد اما به دلیل موفقیت سیاست روسیه در مرتبط ساختن تولیدکنندگان مهم و عمده هیدروکربن‌ها از جمله قزاقستان-تولیدکننده نفتی- و ترکمنستان - تولیدکننده گاز طبیعی- به شبکه انرژی روسیه، استراتژی کلی ترکیه محقق نشد.

خط لوله باکو-تفلیس-جیحان و خط لوله گاز قفقاز جنوبی، نقش مهمی در امنیت زیست محیطی و پویایی اقتصادی همه کشورهای این منطقه خواهد داشت که وظیفه ترانزیت انرژی را انجام می‌دهند. گرجستان و آذربایجان وابستگی زیادی به این خطوط لوله دارند و این خطوط لوله منبع مهمی برای درآمد ملی آنها محسوب می‌شوند. (۸۵) هزینه‌های ترانزیت برای اقتصاد آنها مهم است. ترکیه می‌تواند به عنوان کشور

ترانزیت خط لوله BTC، درآمد بالایی کسب کند. به هر حال، برای اقتصادی به وسعت اقتصاد ترکیه، این درآمد، چندان مهم نخواهد بود. انتظار می‌رود ترکیه طی ۶ سال اول فعالیت خط لوله BTC، سالانه ۴۰ میلیون دلار کسب کند. با بهره‌برداری از حداکثر ظرفیت این خط لوله، درآمد ترکیه به سقف ۳۰۰ میلیون دلار خواهد رسید. (۸۶) پیش‌بینی می‌شود ترکیه، مجموعاً ۱/۵ میلیارد دلار از محل فعالیت‌های ترمینالی، خط لوله، هزینه ترانزیت و سرمایه‌گذاری‌های اولیه کسب کند. تا سال ۲۰۲۰، دریای خزر، بیش از ۶ میلیون بشکه در روز استخراج خواهد داشت و عدرصد تقاضای روزانه بازار جهانی را تأمین خواهد کرد.

بنابراین، در آینده، مسائل امنیت زیست محیطی، آب و انرژی، عوامل مهم مطرح در روابط ترکیه، اسرائیل و آذربایجان خواهند بود. با ممانعت از تردد تانکرهاى نفت عمدتاً روسی از تنگه‌های ترکیه، میزان امنیت این آبراه بین‌المللی افزایش یافته است و با بهره‌برداری از حداکثر ظرفیت این خط لوله، سالانه از حرکت ۳۰۰ تانکر یعنی ۳۵ درصد تعداد تانکرهاى کنونی ممانعت به عمل خواهد آمد.

در حوزه گاز طبیعی، نتایج این همکاری چندان مطلوب نبوده است. قرارداد پروژه جریان آبی نشان می‌دهد که روسیه حقوق گسترده‌ای در همه ابعاد این پروژه (ساخت و راه‌اندازی) دارد. (۸۷) در تحلیل نهایی باید گفت، استراتژی کلی ترکیه به دلیل سیاست روسیه در وارد کردن ترکمنستان و قزاقستان به شبکه انرژی خود محقق نشد. نهایتاً اینکه، پروژه جریان آبی، این امکان را به ترکیه می‌دهد که به عنوان پل انرژی نه تنها در مسیر غرب- شرق بلکه در مسیر شمال- جنوب با انتقال گاز طبیعی روسیه به اسرائیل به ایفای نقش پردازد. (۸۸) تحت این سناریو، ترکیه، جایگاه ژئوپلیتیک خود را در خاورمیانه از طریق اسرائیل ارتقاء خواهد داد و همچنین به عنوان تأمین‌کننده مطمئن انرژی برای اروپای بزرگ مطرح خواهد شد. (۸۹) به هرحال روسیه در میان مدت، علاوه بر منافع اقتصادی فراوان، می‌تواند تأثیر سیاسی و اقتصادی فراوانی بر ترکیه داشته باشد. پروژه انتقال نفت، گاز، برق و آب از ترکیه به اسرائیل و سپس به بازارهای آسیایی، نویدبخش پیشرفتی مهم در بجهت تنگنای انرژی است. بحران خونین اخیر میان روسیه و گرجستان در ۹ اگوست ۲۰۰۸، پیامدهای مهمی بر امنیت انرژی اسرائیل و ترکیه داشت زیرا محل وقوع این درگیری‌ها در نزدیکی مسیر خط لوله باکو- تفلیس- جیحان و خط لوله قفقاز جنوبی قرار داشت. روسیه پیام مهمی به جامعه بین‌الملل ارسال کرد و نشان داد که چه کسی می‌تواند انتقال و توزیع منابع گاز طبیعی موجود در منطقه، از قفقاز گرفته تا آسیای مرکزی را کنترل کند.

- 1- See Alexander Murinson, "Israeli Foreign Relations with the Islamic Newly Independent States: General Overview," *The Cyber-Caravan*, The Central Asia-Caucasus Institute, SAIS, August 1999; Qadir Nasri Meshkini, "Challenges of Iranian Policy in Central Asia and the Caucasus," *Amu Darya: The Iranian Journal of Central Asian Studies* (Spring/ Summer 2000), Vol. 4, No. 5, pp. 85-99; Mohammad Noruzi, "Contention of Iran and Turkey in Central Asia and the Caucasus," *Amu Darya*, Vol. 4, No. 5 (2000), pp.113-33; M. Chumilov, *Kaspiyskaya neft y Mezhnazyonlanye Otnoshenya* ["The Caspian Sea and International Relations"] (Moscow: The Center for Study of International Relations, 2000), pp. 53-69; Svante Cornell, "The Conflict in Nagorny Karabagh," in Dmitry Furman (ed.), *Azerbaijan and Russia* (Moscow: Letny Sad, 2001); See Bulent Aras, *The New Geopolitics of Eurasia and Turkey's Position* (London, Portland, OR: Frank Cass, 2002), p. 34.
- 2- See Kemal Kirisci, "Turkey and the Muslim Middle East," in Alan Makovsky and Sabri Sayari (eds.), *Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy* (Washington, DC: WINEP, 2000), p. 47. See also Malik Mufti, "Daring and Caution in Turkey's Foreign Policy," *Middle East Azerbaijan-Turkey-Israel Relations: The Energy Factor Middle East Review of International Affairs*, Vol. 12, No. 3 (September 2008) 59
- Journal*, Vol. 52, No. 2 (Spring 1998), pp. 40-41; Alain Gresh, "Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East," *Middle East Journal*, Vol. 52, No. 2 (Spring 1998), p. 203.
- 3- Michel Frederic, "A Realist's Conception of Environmental Security," in Daniel Deudney and Richard Matthew (eds.), *Contested Grounds: Security and Conflict in New Environmental Politics* (Albany: State University of New York, 1999), p. 93. See also the discussion in Simon Dalby, "The Case for Comprehensive Security," in *ibid*, p.160.
- 4-*Ibid*, p. 7.
- 5-*Ibid*, pp. 8-16.
- 6-*The US Energy Plan of May 2001* emphasizes the vital need for the "reliable, affordable, and environmentally sound" sources of energy. The European Parliament talks about this in the context of "security of supply, competitiveness and protection of the Environment." See *Report of EP*

Committee A5-0363.2001, October 2001. The UK government talked of "... securing cheap, reliable and sustainable sources of energy supply." *Cabinet Office Performance and Innovation Unit (PIU) Energy Review* (February 2002). In Japan this issue was framed under the heading "3Es: Energy Security, Environmental Protection and Economic Efficiency," *A Report of the Japanese Advisory Committee for Natural Resources and Energy*, July 2001.

7-See Necdet Pamir, "Turkey: The Key to Caspian Oil and Gas," Lecture at the Israeli Institute for Advanced Security and Policy Studies, Jerusalem, August 2001, p. 4; see also on Azerbaijan as a transportation hub, "Azerbaijan Road Transport at the Crossroads of Europe and Asia EU's Transeca Project Modernizes Ancient Silk Road," *Azerbaijan International Special Reports*, <http://www.internationalspecialreports.com/ciscentralasia/01/azerbaijan/azerbaijanroad.html>.

8-By the turn of the twentieth century, it was predicted that the total exports of Caspian oil would have reached 2 million barrels per day. See Thomas Land, "Pipelines and Politics," *The Middle East*, No. 252 (January 1996), p. 5.

۹- پروژه‌هایی مثل خط لوله نفت باکو- تفلیس- جیحان، خط لوله گاز طبیعی ترکمنستان- ترکیه و خط لوله گاز قفقاز جنوبی ترکیه- آذربایجان، جزء کریدور انرژی غرب- شرق هستند. ساخت این کریدور علاوه بر اینکه امکان بهره‌مندی از منابع انرژی دریای خزر را برای کشورهای حوزه این دریاچه، کشورهای غربی و نیز ترکیه و اسرائیل فراهم می‌کند، باعث می‌شود از مشکلات احتمالی با کشورهای هم‌چون روسیه، ایران و عراق پرهیز شود.

See also Bulent Ariza, "The Ultimate Resolution of the Great Pipeline Game Will Require Russia and Turkey to Cooperate as Their Interests Dictate," TUSIAD Report, *Private View*, 1996.

10-Christopher Bollyn, "Same Old Names, Faces Primed to Make Big Bucks Off Tragedy," *American Free Press*, <http://www.rense.com/general15/game.htm>.

11- See Alon Liel, *Turkey in the Middle East: Oil, Islam and Politics* (in Hebrew) (Tel Aviv: University of Tel Aviv and the Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, 1994).

12- Necdet Pamir claims that Turkey currently depends on 64 percent of its gas imports from Russia. "The Reality and Myth of Turkey as a new

Global Energy Hub," CSIS Turkey Project and the Caspian Energy Project, Center for Strategic and International Studies, Washington, DC, March 29, 2006.

13-Vicken Cheterian, "Sea or Lake: A Major Issue for Russia," *CEMOTI*, No. 23, p. 6.

۱۴- بویژه BP، سهامدار عمده شرکت نفت بین‌المللی آذربایجان، کنسرسیوم بین‌المللی که اکتشاف نفت آذربایجان را برعهده دارد، در اصل، غیر متعهد بود. تنها در سال ۱۹۹۹، AIOC تصمیم گرفت که از BTC و نیز خط لوله روسیه برای نفت آذربایجان استفاده کند.

۱۵- براساس ارزیابی‌های زمین‌شناسی، حجم منابع آن بیش از ۷۰۰ میلیارد متر مکعب می‌باشد.

See *Nezavisimaya Gazeta* via NewsBase, July 14, 1999, <http://www.gasandoil.com/goc/company/cnc93719.htm>. Alexander Murinson Middle East Review of International Affairs, Vol. 12, No. 3 (September 2008) 60

۱۶- گاز شاه دنیز، بیشتر از طریق خط لوله گاز قفقاز جنوبی (موازی BTC) به ترکیه منتقل خواهد شد و انتظار می‌رود طول مسیر آن به ۶۳۰ مایل از جمله ۲۹۰ مایل در آذربایجان و حدود ۱۷۰ مایل در گرجستان و ترکیه برسد. هزینه تخمینی این پروژه، ۹۰۰ میلیون دلار است.

"The Caspian Sea Region," U.S. Energy Information Administration website, <http://www.eia.doe.gov>.

17- Fiona Hill, "Caspian Conundrum: Pipelines and Energy Networks," in Lenore Martin and Demitris Keridis (eds.), *The Future of Turkish Foreign Policy* (Cambridge, MA: MIT Press, 2002), p. 211.

18- See Ali Koknar, "In the Land of the Lost Tribe: Israel Joins Turkey in Central Asia," *AOL Journal*, April 7, 2006; See also Jacob Abadi, "Israel's Quest for Normalization with Azerbaijan and the Muslim States of Central Asia," *Journal of Third World Studies* (Fall 2002).

۱۹- سرگی مینوسیان (Sergey Minosian) تحلیلگر سیاسی ارمنستانی تأکید می‌کند که «آذربایجان مطمئن‌ترین شریک ائتلاف ترکیه- اسرائیل در دوره پس از شوروی است».

See S. Minosian, *The Turkish-Israeli Military and Political Cooperation and Regional Security Issues Iran and Caucasus*, Vol. 7 (Leiden-Boston: Brill, 2004), p. 14.

20- Meliha Benli Altunisik, "Turkish Policy Toward Israel," in Makovsky and Sayari (eds.), *Turkey's New World*, p. 68.

۲۱- میشا هریش (Misha Harish) وزیر صنعت و بازرگانی اسرائیل معتقد بود که ترکیه، می‌تواند به عنوان پلی به سمت جمهوری‌های مسلمان برای اسرائیل ایفای نقش کند.

See *Jerusalem Post*, November 27, 1993; See also Jacob Abadi, *Israel's Quest for Normalization with Azerbaijan and the Muslim States of Central Asia*," pp.70-71.

22-Personal Interview with Emmanuel Nachshon, DCM of Israeli Embassy in Ankara, May 25, 2004.

۲۳- مصاحبه شخصی با آراز آزیمواف (Araz Azimov) معاون وزیر امور خارجه آذربایجان، آگوست ۲۰۰۴. آزیمواف عنوان کرد: ترکیه برای اسرائیل، تنها یک شریک در روابط دوجانبه نیست بلکه ترکیه می‌تواند آذربایجان را در منطقه مورد حمایت خود قرار دهد و بنابراین می‌تواند یک کشور میانه‌رو اسلامی در مقابل ایران محسوب شود.

24-Personal Interview with Emmanuel Nachshon, May 25, 2004.

۲۵- کمک آمریکا به آذربایجان و دیگر اشکال کمک به کریدور غرب- شرق که شامل BTC می‌باشد، در لایحه استراتژیک جاده ابریشم (silk Road Strategy Bill) گنجانده شده است. در ژوئن ۱۹۹۹، کنگره آمریکا این لایحه را تصویب کرد.

See Erik Hotmire, "Silk Road Legislation Passes U.S. Senate Tonight," <http://brownback.senate.gov/pressapp/record.cfm?id=175947&> ; see also Harun Kazaz, "Will a Rising Tide Lift up All the Ships?," *Turkish Daily News*, May 1, 1999.

26-Avi Machlis, "Azerbaijan Courts Jews, Israel to Win Favor with U.S.," *Jewish Telegraphic Agency*, February 18, 2000, <http://www.jewishaz.com/jewishnews/000218/charsid2.html>.

27- "American Jewish Committee Endorses Silk Road Strategy Act," *Press Release of the American Jewish Committee*, June 24, 1998. See a detailed account "Strategically Minded Jewish-American Groups May Help Effect Needed U.S. Regional Policy Shift," *Caspian Watch #13*, the Center for Security Policy, No. 99-D 22, February 10, 1999.

28-See the detailed account in Andrea Mihailescu, "Israel's Ongoing Foreign Energy Dependence," *Washington Times*, November 8, 2004.

29- *Israel Country Report*, U.S. Energy Information Administration, <http://www.eia.doe.gov>.

30- Personal Interview with Daniel Mariaschin, March 10, 2004.

۳۱- این، یک عامل حیاتی و مهم در سال روابط اسرائیل با ترکیه بود. وابستگی ترکیه به نفت اعراب، این کشور را در ۱۹۸۰ مجبور کرد سطح روابط دیپلماتیک خود را با دولت یهودی کاهش دهد.

See Jacob Abadi, *Azerbaijan-Turkey-Israel Relations: The Energy Factor Middle East Review of International Affairs*, Vol. 12, No. 3 (September 2008) 61

"Israel's Quest for Normalization with Azerbaijan and the Muslim States of Central Asia"; see also Liel, *Turkey in the Middle East*.

32-Michael Lelyveld, "Iran: Contact with Israel May Affect Caspian Oil Countries," RFE/RL, June 23, 1999.

33-Valeh Alesgarov, "Current Trends and Developments in Azerbaijan's Oil," *Azerbaijan International*, Vol. 9, No. 1 (Spring 2001),

<http://www.azer.com>; See also Necdet Pamir, "Getting Azerbaijan's Oil to the International Market," *Azerbaijan International*, (Autumn 1995), p. 6.

34- Personal Interview with Araz Azimov.

۳۵- کشتی‌های جنگی ایران در چند مورد به حریم آبی آذربایجان وارد شدند[۱] عمده‌ترین این موارد در ۲۳ جولای ۲۰۰۱ رخ داد. در این تاریخ یک رزمناو ایرانی به یک کشتی اکتشافی آذربایجان که توسط شرکت بریتیش پترولیوم اجاره شده بود دستور داد عملیات اکتشاف را در یک منطقه مورد مناقشه متوقف کند. ترکیه برای نمایش قدرت و ابراز حمایت از آذربایجان، حسین کیوریک اغلو (Hossein Kivrikoglu) رئیس ستاد کل را به همراه یک اسکادران نیروی هوایی را برای شرکت در یک نمایش هوایی به پایتخت آذربایجان فرستاد.

See Soner Cagaptay and Alexander Murinson, "Good Relations Between Azerbaijan and Israel: A Model for Other Muslim NIS?," *Policy Watch* #982, The Washington Institute for the Near East Policy, March 30, 2005.

See also RFE/RL *Iran Report*, July 30, 2001, August 6, 2001 and August 13, 2001. For analysis see also Jon Gorvett, "Turkey Plays Big Brother to Azerbaijan in Opening Skirmishes over Control of Caspian Resources," *Eurasianet*; Hüseyin Bağcı and Saban Kardas, "Post-September 11 Impact: The Strategic Importance of Turkey Revisited," in the *CEPS/IISS European Security Forum*, Brussels, May 12, 2003; William Samii, "A Tehran-Moscow-Beijing Axis Against the West," *RFE/RL Iran Report*, September 2001; Gulnara Ismailova, "Azerbaijan President's Visit to Iran Postponed," *The Central Asia/ Caucasus Analyst*, September 26, 2001.

۳۶- محور مناقشه، این سؤال این است که آیا خزر، دریاست یا دریاچه. هر یک از این دو پیچیدگی‌هایی خاص خود را در اطلاق کنوانسیون حقوق دریا و مذاکره در مورد رژیم مرزبندی آن دارند.

See Cheterian, "Sea or Lake"; "La Caspienne. Une nouvelle frontière," *Sommaire*, No. 23 (January-June 1997).

37-Personal Interview with Deputy Foreign Minister of Azerbaijan, Araz Azimov, August 3, 2004.

۳۸- طبق منابع دیگر، حجم تجارت بین اسرائیل و آذربایجان (۹۸-۱۹۹۶) ۲۳ میلیون دلار بود. این در حالی است که حجم تجارت آذربایجان و ترکیه در همان دوره ۸۳۲ میلیون دلار بود.

Personal Interview with Yakov Finkelstein, second secretary of the Israeli Embassy in Azerbaijan, August 3, 2004.

See A. Veliyev, "Treugolnik Israil-Turtsiya-Azerbaijan: realnost i perespektivy" ["The Israel-Turkey-Azerbaijan Triangle: Reality and Prospects"], *Centralnaya Azia i Kavkaz*, Vol. 2, No. 8 (2000), pp.105-11.

39-"Israel and Azerbaijan: An Interview with Arthur Lenk, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the State of Israel to Azerbaijan," *ADA Biweekly Newsletter*, Vol. 1, No. 7 (May 1, 2008).

40- "Turco-Israeli Oil Agreement," *Sabah*, August 30, 1997. See also Hrair Dekmejian and Hovann Simonian, *Troubled Waters: The Geopolitics of the Caspian Region* (London: I.B. Tauris, 2003), p. 125.

۴۱- ظرفیت خط لوله BTC، یک میلیون بشکه در روز برآورد شده است. به هر حال ظرفیت تولید نفت آذربایجان، برای پر کردن این میزان کافی نیست. انتظار می‌رود که قزاقستان نفت خود را از طریق لوله زیر سطحی دریای خزر به این خط لوله تزریق کند و باعث سوددهی خط لوله BTC شود.

See "Kazakhstan Seeks Multiple Pipelines by 2015," *Caspian Business Report*, Vol. 2, No. 7 (April 15, 1998); Shahin Abbasov and Khadija Ismailova, "BTC: Kazakhstan Finally Commits to the Pipeline," *Eurasianet*, June 19, 2006, <http://www.eurasianet.org>.

42-"Kazakhstan to join BTC project," *AssA-Irada*, April 19, 2005. Alexander Murinson Middle East Review of International Affairs, Vol. 12, No. 3 (September 2008) 62

43-One expert notes, "Energy has emerged as an important factor influencing Turkish internal and foreign policy." See Selma Stern, "Turkey's Energy and Foreign Policy," *Globalization* (2003), http://globalization.icaap.org/content/v3.1/03_stern.html.

۴۴- بندر جیحان ترکیه، خروجی مهمی برای صادرات نفت عراق و نیز صادرات نفت دریای خزر در آینده می‌باشد.

45-Ercan Ersoy, "No Throughput yet in Sight for Caspian Line," *Reuters English News Service*, November 19, 1999. See also Necdet Pamir, "Getting Azerbaijan's Oil to the International Market."

۴۶- حتی قبل از پروژه باکو-تفلیس-جیحان، ترکیه نفت عراق را از طریق ترمینال نفتی خود در جیحان صادر می‌کرد. پیش از وقوع جنگ دوم خلیج (فارس) در سال ۲۰۰۳، ترکیه روزانه حدود ۱/۵ تا ۱/۶ میلیون بشکه از نفت عراق را صادر می‌کرد.

For details, see U.S. Energy Information Administration, *Turkey Country Analysis Brief*, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/turkey.html>.

47-There are more than ten such projects, including the Samsun-Ceyhan Pipeline. See "Samsun-Ceyhan Pipeline," *Zaman*, December 7, 2005; see also Ismail Altunsoy, "Turkey Now Has Voice in Energy Policies," *Zaman*, July 14, 2006.

۴۸- این ارزش استراتژیک پس از حمله ۱۱ سپتامبر افزایش یافت. حمله‌ای که باعث آغاز جنگ علیه تروریسم شد.

49-*Israel Country Analysis Brief*, U.S. Energy Information Administration, <http://www.eia.doe.gov>.

50-"Turkish Zorlu Energy Inks 360 mln USD Israel Power Plant," *Journal Turkish Weekly*, October 13, 2005. See also Oscar Heck, "Israel's Dorad Energies and Turkey's Zorlu Energy Join Forces to Build \$500 Million Power Plant," *The Journal of Turkish Weekly*, November 11, 2005.

51-"Zorlu to Build Power Plant in Israel," *Zaman*, October 12, 2005.

۵۲- میمن (Maiman) عامل ادعایی موساد طی مصاحبه با وال استریت ژورنال در مورد نقش خود در پیشبرد اهداف ژئوپلیتیک آمریکا و اسرائیل گفت: «این یک بازی بزرگ تمام شده در آسیای مرکزی است».

Quoted in Christopher Bollyn, "Same Old Names"; see also details on Merhav's CEO Yosef Maiman in Dekmejian and Simonian, *Troubled Waters*, p. 158.

۵۳- در همین زمان، مرهاو (Merhav) معاملات را در ترکمنستان به ارزش یک میلیارد دلار هدایت می‌کرد. بر این اساس مرهاو مسئول تصفیه بیش از ۲ میلیون تن نفت خام بود و سالانه تقریباً ۹۰۰ هزار تن بنزین تولید می‌کند.

See "Turkmenistan and Merhav Discuss Upgrade of Large Oil-refinery," *Caspian Business Report*, Vol. 2, No. 7 (April 15, 1998). See also details about Merhav's CEO Yosef Maiman in Dekmejian and Simonian, *Troubled Waters*, p. 158.

۵۴- پروژه BTC، سرانجام در اکتبر ۱۹۹۸ توسط دولتهای ترکیه، آمریکا و ۴ کشور مجاور دریای خزر یعنی آذربایجان، گرجستان، قزاقستان و ترکمنستان به تصویب رسید.

David Zev Harris, "Merhav Helps Broker \$3b. Gas Pipeline Deal," *Haaretz*, November 3, 1998.

55-Ibid. See also "Energy Policy for the 21st Century," Remarks by U.S. Secretary of Energy Bill Richardson as Delivered at Tel Aviv University, Israel, February 21, 2000.

56- Ibid.

Amoco, Conoco, Unocal, Halliburton, Enron, این شرکت‌های غربی شامل Bechtel, Mobil و GE Capital بودند.

58-See the important discussion in William Hale, "Economic Issues in Turkish Foreign Policy," in Makovsky and Sayari (eds.), *Turkey's New World*, pp. 26-27.

59- U.S. Energy Information Administration, *Turkey Country Analysis Brief*.

60- Kemal Kirisci, "Post Cold-War Turkish Security and the Middle East," *Middle East Review of International Affairs (MERIA)*, Vol. 1, No. 2 (July 1997), <http://meria.idc.ac.il/journal/1997/issue2/jv1n2a6.html>. Azerbaijan-

Turkey-Israel Relations: The Energy Factor *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 12, No. 3 (September 2008) 63

61- U.S. Energy Information Administration, *Turkey Country Analysis Brief*.

۶۲- پیش از این، نجدت پامیر (Necdet Pamir) اظهار نگرانی کرده بود که ایران همیشه با ترکیه در بازی قدرت منطقه‌ای رقابت کرده و سعی می‌کند جایگاه ترکیه را از طریق حمایت از برخی گروه‌ها متزلزل کند.

Personal Interview with Necdet Pamir, May 23, 2004. Necdet Pamir, "Turkey: Key to the Caspian Oil and Gas," Institute for Advanced Strategic and Political Studies, Jerusalem, <http://www.iasps.org/strategic/strat13.pdf>.

63- See "U.S. Trade Sanctions: Effective Tool or Superpower Cudgel," Federation of American Scientists, August 26, 1996, <http://www.fas.org/irp/news/1995/960826mr.htm>; also Hale, "Economic Issues in Turkish Foreign Policy," p. 35.

64-See "Iranian Gas Sale to be Postponed to Mid-August," *Turkish Daily News*, July 20, 2001; See also U.S. Energy Information Administration, *Turkey Country Analysis Brief*.

۶۵- این شروط شامل جرائم نقدی تا سقف سالانه یک میلیارد دلار در صورت عدم برآورده شدن مفاد قرارداد از سوی ترکیه بود.

See U.S. Energy Information Administration, *Turkey Country Analysis Brief*.

66-"Gazprom's Trouble In Turkey,"

<http://english.neftegaz.ru/analit/comments.php?one=1&id=1073>. See also "Blue Stream Flows Again As Dispute Ends," *Gas Matters*, July 2003, pp. 1, 26-28.

۶۷- آذربایجان در سال ۲۰۰۶، ۷۰ میلیارد فوت مکعب گاز طبیعی به ترکیه منتقل می‌کند و سپس در سال ۲۰۰۷، ۱۷۷ میلیارد فوت مکعب و از سال ۲۰۰۹ تا ۲۰۲۰، این مقدار، سالانه به ۲۲۳ میلیارد فوت مکعب خواهد رسید.

U.S. Energy Information Administration, *Turkey Country Analysis Brief*.

۶۸- این خط لوله گاز زیر سطحی در اکتبر ۲۰۰۲، در زیر دریای سیاه تکمیل شد. این خط لوله از بندر روسی ژوگبا (Dzhugba) تا سامسون (Samsun) ترکیه امتداد می‌یابد. ظرفیت طراحی شده این خط لوله، ۲۷۵ هزار و ۷۰۰ میلیارد بشکه در روز است.

"Interfax Oil and Gas Report," *Interfax*, November 24, 2005.

69- Oleg Lobov, the former head of the Security Council of the Russian Federation, quoted in Valeri Kosiuk (ed.), *Le Pétrole et le Gaz Russes* (Geneva: Centre de Recherche Entreprises et Sociétés et Association de Coopération Internationale, 1995), p. 19.

۷۰- انرژی به عنوان کلید دکترین نوین سیاست خارجی روسیه محسوب می‌شود که مشخصاً شبکه مسیرهای انتقال نفت و گاز، کنترل منابع انرژی و شبکه برق کشورهای همسایه و همچنین سیطره بر تأمین نفت و گاز اروپا، از جمله اجزای این دکترین را تشکیل می‌دهند.

See Cheterian, "Sea or Lake."

۷۱- بویژه، چند شرکت ترکیه در رایزنی برای پروژه جریان آبی شرکت داشتند که عبارتند از: GAMA, ENKA و Tekfen.

See Gareth Winrow, "Turkish Policy Towards Central Asia and the Transcaucasus," in Makovsky and Sayari, (eds.), *Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy*, p. 127.

72- Personal Interview with Necdet Pamir, May 23, 2005.

۷۳- مسعود ییلماز (Mesut Yilmaz) نخست‌وزیر سابق ترکیه، کمپور ارسومر (Cumhor Ersumer) و زکی کاکان (Zeki Cakan) به دلیل اتهام فساد ناشی از رشوه‌گیری از مقامات دولتی ترکیه که قرارداد ساخت خط لوله جریان آبی را امضا کرده بودند، تحت پیگرد قضایی دادگاههای این کشور قرار داشتند. در سال ۲۰۰۱، کمپور ارسومر، مظنون درجه یک شناخته شد.

See Muammer Kyalan, *The Kemalists* (Amherst, NY: Prometheus Books, 2005), pp. 291-92. See also Amberin Zaman, "Corruption Scandal Threatens to Sink Blue Stream Pipeline Project," *Eurasianet*, May 31, 2001.

74-Gencer Ozcan, "Turkey's Changing Neighbourhood Policy," *Security in a Globalized World Series*, September 2004, Friedrich-Ebert-Stiftung, <http://www.fes.de/globalization>, p. 5.

75-U.S. Energy Information Administration, *Turkey Country Analysis Brief*.

76- Necdet Pamir, "The Reality and Myth of Turkey as a new Global Energy Hub," CSIS Turkey Project and the Caspian Energy Project. See also Pamir, "Turkey: The Key to Caspian Oil and Gas," p. 21. Alexander Murinson Middle East Review of International Affairs, Vol. 12, No. 3 (September 2008) 64

77-Congressional Daily Digest, 106th Congress, March 3, 1999, pp. D203-D212.

۷۸- گاز پروم و دولت اسرائیل، در سال ۱۹۹۸ در مورد یک خط لوله برای انتقال گاز روسیه به اسرائیل مذاکره کردند. اسرائیل در آن زمان خواستار سالانه ۲/۶ تا ۳/۹ میلیارد یارد مکعب بود که این برای گاز پروم مقدور نبود.

See Mihailescu, "Israel's Ongoing Foreign Energy Dependence."

79-"Hopes Run High as 'Blue Dream' Becomes Reality," *Turkish Daily News*, November 18, 2005.

80-Fuad Mamedov-Pashabeyli, "V Izraile obsuzhdayutsaya perespektivy energeticheskogo sotrudnichestva s Azerbajjanom" ["The Prospects of Israeli-Azerbaijani Cooperation in Energy Field Are Discussed in Israel"], *Zerkalo*, June 12, 2006.

81- "V Azerbaijane opasayutsya reaktzii Irana na energeticheskoye sotrudnichestvo s Izrailem" ["Azerbaijan is Fearful of Iranian Reaction to its Energy Cooperation with Israel"], *Zerkalo*, July 7, 2006.

82- "Izrael predlagayet prodlenye gazoprovoda 'Baku-Tbilisi-Erzrum' do Dzeyhana" ["Israel Proposes to Extend Baku-Tbilisi-Erzrum Gas Pipeline to Ceyhan"], *CDU TEK*, June 7, 2006. Ben-Eliezer reiterated this intention in his interview to the Israeli APA agency in July 2008, http://news.bakililar.az/news_ministr_nacionalnoy_infr_9154.html.

83- "Turkey, Israel Committed to Giant Energy Project," *Turkish Daily News*, July 14, 2008.

84- Personal Interview with General Cevik Bir, former Turkish Deputy Chief of Staff, May 26, 2004.

85- For details see David Blatchford, Frederick Starr, and Svante Cornell (eds.), *The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West* (Washington: the Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, 2005); Jonathan Elkind, "Economic Implications of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline," in *ibid*.

86- Necdet Pamir, "The Reality and Myth of Turkey as a New Global Energy Hub."

87- Personal Interview with Necdet Pamir, May 23, 2004.

۸۸- به گفته نعدت پامیر، اساساً فرض بر این بود که خط لوله جریان آبی، گاز روسیه را به اسرائیل منتقل کند و با نام «لازار پروجسی» (Lazar Projesi) شناخته می‌شد.

Personal Interview with Necdet Pamir. Also see the detailed account in Firat Gazal, *Mavi Akim: Avrasya'da Çözumsuzlüğün Öyküsü [The Blue Stream: The Unresolved Game in Eurasia]* (Semih Sökmen, 2004).

89- See about the Russian plans for the Blue Stream gas to be transported from Ceyhan to Israel through an undersea pipeline or by liquefied natural gas (LNG) tankers: "Hopes Run High as 'Blue Dream' Becomes Reality,"

Turkish Daily News, November 18, 2005; "Samsun-Ceyhan Pipeline," *Zaman*, December 12, 2005. On the E.U. strategy for the energy security, see Selcuk Gultasli, "Turkey Included in EU's Strategic Energy Projects," *Zaman*, March 11, 2006.

